

Оригинални научни чланак

[https://doi.org/10.7251/SIN2202002M355.48:94\(497.1\)*1913/1913](https://doi.org/10.7251/SIN2202002M355.48:94(497.1)*1913/1913)

Примљен: 10. март 2022.

Прихваћен: 13. јун 2022.

Контакт:

Боривоје Милошевић
borivoje.milosevic@ff.unibl.org

Сандра Лукић
sandra.lukic@ff.unibl.org

Боривоје Милошевић, Сандра Лукић

Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет, Босна и Херцеговина

Анексиона криза (1908–1909) и балкански ратови (1912–1913) снажно су утицали на редефинисање политичке мапе Европе, односа између великих сила, али и развоја омладинског револуционарног покрета у јужнословенским дијеловима Аустроугарске. Побједе српског оружја и ослобођење Старе Србије снажно су одјекнуле међу пројугословенски оријентисаним политичарима, интелектуалцима, а посебно међу напредном, револуционарном омладином. Неки од њих напустили су Босну и Херцеговину и као добровољци борили су се у јединицама српске и црногорске војске. Омладина је наслућивала долазак времена у којем је требало стати на крај туђинској владавини, ослободити јужнословенске народе и ујединити их у једну слободну државу. Изнимним мјерама, уведеним маја 1913. године у јеку Скадарске кризе, суспендоване су поједине одредбе Устава, ограничене многе грађанске слободе и укинута су друштва са српским националним предзнаком.

Кључне ријечи:

Балкански ратови, Југословенска револуционарна омладина, Млада Босна, Босна и Херцеговина, југословенска идеја.

Година 1912. била је по много чему кључна за коначно рјешавање југословенског питања, посебно у контексту издијања балканских ратова и успјеха савезника који су бурно прослављени на јужнословенском простору. Први балкански рат означио је почетак краја „царевина без будућности“ (Stanković, 2009, р. 27). Образовање Балканског савеза изазвало је међу Јужним Словенима одушевљење, а у редовима револуционарне омладине наду да је почетак балканских ратова пут ка коначном рушењу Аустроугарске (Skoko, 1983, р. 90). У прољеће 1912. године, око 150 хрватских студената посјетило је Србију. Један од омладинаца Јанко Баричевић, у Смедереву је одржао говор у којем је пожелио да Петар Карађорђевић ускоро постане и хрватски краљ (Despot, 2017, р. 34). Власти су током 1912. године пажљиво пратиле рад југословенски оријентисане омладине, настојећи да онемогуће њене везе са Београдом. Поводом боравка студената из Загреба у Београду 1912. године, из Беча је сугерисано Земаљској влади у Сарајеву да спријечи одлазак босанскохерце-

говачких ђака у Србију (Karidžić, 1961, p. 231). Упркос предузетим мјерама, група мостарских матураната почетком јула боравила је у Београду (Karidžić, 1961, pp. 232–233).

Први велики заједнички иступ српске и хрватске омладине представљају сарајевске ђачке демонстрације из фебруара 1912. године, као реакција омладине на режим хрватског бана Славка Цуваја и распуштање хрватског Сабора. У Сарајево су допутовали Лука Јукић и Оскар Тартаља, који су учествовали у припреми демонстрација. Након што је на тргу пред сарајевском катедралом спаљена мађарска застава, ђаци и радници су се сукобили за жандармеријом и војском. Том приликом тешко је рањен гимназијалац Салко Шахинагић. Демонстрације су настављене пред зградом Земаљске владе, а ђачку поворку на сарајевским улицама предводили су Милош Пјанић, Драгослав Љубидбратић, Владета Билдија и Гаврило Принцип. Због ђачких демонстрација и бојкота наставе из школа је искључено више десетина ученика (Kranjčević, 1954, pp. 33–42). Сарајевски полицијски службеник Владислав Глик наводи како је на сарајевске улице фебруара 1912. године изашла омладина свих сарајевских школа без обзира на националну припадност: „Сарајево је било већ раније позорница мањих ђачких изгреда, али се фебруарска манифестација начелно разликовала од ранијих. Срби, Хрвати и Муслимани иступили су први пут заједнички. Број демонстраната био је исто тако необичан“ (*Politika*, 1933, November 17). Власти нису успјеле ухапсити Јукића, који је прије доласка из Сарајева, на једном тајном омладинском састанку, обећао да ће убити хрватског бана Цуваја „због терора над ђацима“ (Dedijer, 2015, p. 341).

У Сарајеву је током љета 1912. године створена српска омладинска организација, која је покренула лист *Српска омладина*, а на чему се највише ангажовао Владимир Гаџиновић. Око листа, чији је уредник био Ђорђе Пејановић, окупљали су се Стјепо Кобасица, Смаилага Ђемаловић, Боривоје Јевтић и Милош Видаковић (Mastilović, 2015, pp. 129–149). У међувремену је у Сарајеву основано тајно ђачко удружење *Српско-хрватска најпредна омладина*, чији је први предсједник био Иво Андрић (Mikić, 2014, pp. 109–124). Премда је међу српским и пројугословенским омладинским групама повремено долазило до жустрих сукоба и неслагања, сва ђачка удружења настојала су успоставити везе са сличним групама у осталим јужнословенским областима.

На великој националној манифестацији, обиљежавању десетогодишњице „Просвјете“, одржаној у Сарајеву непосредно пред почетак Првог балканског рата, у знатном броју учествовала је омладина, посебно чланови соколских друштава (Besarović, 1930, p. 3). Цветко Поповић наводи како су се Срби осјетили као дио национално свјесне цјелине: „Сваки део прославе уверавао нас је да нисмо сами, већ да постоје хиљаде и хиљаде које систематским радом теже истом циљу као и ми, (...). Али најјачи утисак оставила је на нас музика београдског Сокола. Луди од радости, по цео дан смо јурили за том музиком, а кад засвира *Србијанци и Босанци своју земљу бране и Хеј њрубачу*

с дојне Дрине ни стотине полицајаца нису нас могли спречити да кличемо *Живела Србија*, а најсмелији и најодлучнији викали су и *Живио краљ Петар*“ (Роровић, 1969, pp. 29, 32, 43).

Први извјештаји о побједама балканских савезника изазвали су снажан утисак у Европи и врење у јужнословенским дијеловима Аустроугарске. Лист *Отаџбина* је почетак ратова најавио као пресудни корак на путу коначног процеса ослобођења и уједињења: „Изгинути или живјети као људи, другога данас нема. Клин се клином издија, на силу и насиља мора се одговорити силом. Пролиће се крв али ће из ње поникнути лијеви и свијетли дани слободе“ (*Otadžbina*, 1912, September 27/October 10). „Доста дјесмо ми робови, доста је хришћанској раји од велике љубави и бриге хумане Европе пуцала грбача, или ћемо живјети као људи у својој рођеној кући или ћемо листом изгинути да нам се заметне траг, то је девиза балканских држава“, закључује лист (*Otadžbina*, 1912, 6/19. October 6/19).

Највеће одушевљење показивала је пројугословенска омладина која је сматрала да је побједом над Турском Србија часно и херојски извршила један дио српског уједињења, али сада треба „да се оснажи, подигне и окрепи јер је чекају још увек велики задаци“ (Екмећић, 1989, p. 681). Милош Видаковић је 1912. године писао како најмлађа покољења треба васпитавати тако да буду „историјска генерација дела и стварања, која неће остварење и решење наших националних проблема оставити унуцима у будућности него ће их сама узети на се, и пасти делајући часно и јуначки, или кликнути довршив дело победом, (...). Циљ је нове омладине, опијене борбом за остварење јасно оцртаних идеала, радикална борба до жртвовања; у том смеру има да пође цело наше васпитање и спремање“ (Maksimović, 2014a, pp. 151–152). Омладина није пропуштала нити једну прилику да јавним манифестацијама искаже подршку Краљевини Србији и њеним савезницама, а такви иступи редовно су се претварали у демонстрације против аустроугарских власти. „За кратко време знатан број средњошколаца упознао се са полицијским затвором. То је постала нека врста легитимације за националну борбеност. Били смо се већ навикли на кућне преметачине и хапшења као на свакодневне појаве. Уколико је расла наша борбеност, утолико су демонстрације биле све озбиљније“, записао је Цветко Поповић (Роровић, 1969, p. 22). Иво Крањчевић наводи како су успјеси Србије и Црне Горе „задахнуле омладину духом побједе и дубоким увјерењем да су потребне само жртве па да се постигне свака, наизглед немогућа, побједа, (...). Ученице су на својим шеширићима носиле врпце, на којима су биле златним словима исписана имена ослобођених градова, а та су имена за два-три дана застаријевала јер су долазила нова имена“. Приче о комитским подвизима шириле су се брзо и међу омладином изазивале понос и дивљење (Kranjčević, 1954, pp. 50–51). „Тешко је сад себи претставити, што су у оно доба значили српски четници! Није било српске куће од Битоља, па до Шибеника у којој се нису налазиле слике војвода четничких из Старе

Србије, није било српског младића, који не би задрхтао при помену имена Скопљанчета и Глигора, Вука и Војина. Никаква великашка и ђенералска униформа, никакве царевине није у нашим очима била равна укрштеним реденицима на сивом српском сукну и верној мартинци о рамену”, записао је Доброслав Јевђевић (Jevđević, 1953, p. 16).

Многи *Младобосанци* су кришом напустили покрајине и као добровољци прикључили су се српској и црногорској војсци. Владимир Гађиновић, Перо Слијепчевић и Шпиро Солдо борили су се под Скадром, док се Мустафа Голубић нашао у одреду Воје Танкосића (Mastilović, 2012, p. 137). Након што у Београду није био примљен у комите, Гаврило Принцип је исто разочарење доживио и у штабу Војислава Танкосића у Прокупљу, што је на њега оставило дубок траг и учврстило лични мотив да попут својих другова учини нешто велико и тако докаже да је раван другима (Dedijer, 2015, pp. 243–245; Jevtić, 1923, p. 13). Једна група сарајевских матураната, међу којима су били Никола Тришић и Данило Илић, већ у љето 1912. године боравила је на четничком курсу у Нишу и Владичином Хану. Тришић наводи како је обука трајала шест недјеља, „не изузевши ни свеца ни петка“. Омладина је обучавана у руковању оружјем и експлозивима. Посебна пажња посвећена је техникама рушења тунела и мостова. Младићима на обуци препоручено је да се не крећу по Нишу због бојазни од службеника аустроугарског конзулата, док су за обуку знали тек они официри нишког гарнизона блиски *Народној одбрани* (Trišić, 2010, pp. 198–203). Илић се као добровољац желио борити и у српско-бугарском рату 1913. године, али је на југ Србије стигао када су војне операције већ биле завршене (Maksimović, 2014b, p. 282). У Београд је уочи Балканских ратова отпутовао и мостарски омладинац, послератни угледни сликар, Вилко Шеферов, безуспјешно покушавајући да се преко *Народне одбране* пријави у добровољце (Subić, 2020, pp. 251–263). Међу добровољцима су се нарочито истицали чланови српских соколских друштава из Босне и Херцеговине (*Sokolski glasnik*, 1920a; 1920b).

У Сарајеву је формиран одбор за прикупљање помоћи српској војсци који је водио Глигорије Јефтановић и који је српском народу Босне и Херцеговине упутио проглас указујући на људску и братску дужност да се помогне сународницима (Екмеџић, 1985, p. 144). Осим Јефтановића, одбор су чинили: Васо Краљевић, Гавро Гашић, Перо Тодоровић, Васиљ Грђић, Петар Кочић, Јелена Самарџић, Милан Сршкић, Владимир Ђоровић, Никола Кашиковић и Јово Пешут (*Sarajevski list*, 1912, October 10/23; *Otadžbina*, 1912, October 9/22). Српска штампа пренијела је позив *Народне одбране* да свако, „коме је Бог дао, сам процијени колико му ваља жртвовати у овом судбоносном тренутку за величину Отаџбине, па нека похита да свој дуг одужи“ (*Otadžbina*, 1912, October 4/17). Већ до почетка новембра 1912. године само у Сарајеву прикупљено је 15.000 круна помоћи за Црвени крст Србије и Црне Горе (*Otadžbina*, 1912, October 20/November 2). За највећим градом нису заостајале ни мање

средине, па је тако у Босанској Градишци прикупљено више од 12.000 круна (*Otadžbina*, 1912, November 15/28). Соколски старјешина из Тузле Мишко Јовановић позвао је чланове соколског покрета да такође прикупљају прилоге за Црвени крст (Maksimović, 2014a, p. 711). Ратне напоре Србије и Црне Горе снажно је подржала и српска црква у покрајинама. „Све на страну! Кућне и породичне бригае и друштвене обавезе – све на страну – па се окренимо и чујмо гласове браће наше, којима помоћ треба. Сваки у својој парохији – нека купи, нека тражи, нека иште, нека моли, али најприје нек примјером предњачи“, наводи се у прогласу народу и свештенству који су 1912. године потписали свештеници Коста Божић и др Томо Поповић (Puzović, 2013, pp. 371–385). Православно свештенство у Бањој Луци и околини исказало је изузетну енергију у прикупљању новца за потребе Црвеног крста Србије и Црне Горе (АВН, n. d.).¹

Трифко Грабеж с краја 1912. године у писму Стевану Ботићу описује аустроугарске припреме за могући рат против Србије: „Нешто се иза брда ваља. Нека та Аустрија покуша и ја бих рекао да ће слабо проћи. Какви су им војници, гледам их на станици, кад угледаше огромну Романију и страшне сметове снијега, мањи су од макова зрна“ (Maksimović, 2014a, p. 701). „Рат балканских народа против Турске, као и против Бугарске, произвео је у српском делу нашега становништва одушевљење и занос, страховање и мржње, нестрпљење и сумње, понос и далекосежне наде“, наводи Ристо Радуловић, који потом описује расположење у Сарајеву поводом вијести о ослобођењу Скопља: „Била је препуна кавана света који је очекивао ратне извештаје. Прочитам само ове две речи: Скопље пало. Наста један урнебесан пљесак и општа бука. Истрчаше гологлави из каване, да јављају по улицама веселу вест. Целу ту ноћ било је опште славље“ (*Bosanska vila*, 1914, January/March, p. 71). Побједи балканских савезника, према ријечима Боривоја Јевтића, „учиниле су да наш национализам у овом оквиру добије стварно значење и да наш национални живот потече правом колотечином. Радити за нацију, жртвовати се за нацију, данас једино може да чини смисао неком животу“ (Maksimović, 2014a, p. 158). Јевтић пише како: „Живи национални дух омладине неће да трпи средњовековне стеге, још мање да буде равнодушан према политичким догађајима који се врше“ (Milojković-Ђурић, 2007, p. 204). „За време Балканских ратова одушевљењу Срба ћака и омладинаца нема граница“, пише Принципов пријатељ Ратко Парезанин, па закључује: „Победи српске војске и освета Косова јачају веру и прозрачују оптимизам, (...). Српски конвикти и домови јесу жариште живог рада, полета, револуционисања и акције, (...). Уместо да иде у цркву да слуша литурђију нећељом и другим празничним даном, омладина се сада сакупља на својим тајним седницама, у својим друштвима, где слуша предавања о Мацинију, Кропоткину, Карађорђу, Његошу, Вуку, Доситеју, и ту дискутује о идејама слободе“

¹ Захваљујемо колеги др Бошку Бранковићу на уступљеној грађи.

(Maksimović, 2014b, pp. 64–65). Дисциплина у школама је сасвим попустила, а дирекције средњих школа биљежиле су све живља политичка струјања међу младима и све бројније сукобе ђака са професорима. Команда аустроугарског корпуса у Сарајеву жалила се да талас националног расположења прелази сваку границу, док је генерала Оскара Поћорека бринуло „што је између Срба и Хрвата почела да расте тежња за међусобним зближењем“ (Skoko, 1983, p. 92). „Никад се јединственост омладине није испољила тако снажно као тада“, писао је Боривоје Јевтић и закључио: „Аустрију треба уништити! Само још један погодан тренутак, и судбина ће добити одлучну моћ над јужно-словенским народом“ (Јевтић, 1923, pp. 13, 16).

Према подацима аустроугарских власти, Петар Кочић се јавља као један од инспиратора антиаустријских демонстрација у Сарајеву новембра 1912. године, које су организоване у знак протеста против балканске политике монархије и њеног противљења изласку Србије на Јадран. Демонстранти су пјевали: „Лијепа наша домовино“, „Онамо, онамо“, „Еј Словени“, „Шуми Марица“ и узвикивали: „Живила слога Словена“, „Живио, балкански савез“, „Живило Југословенско царство“, „Живио краљ Петар“ и „Доле Аустрија“ (Јузбашић, 2002, p. 506). Српски сељаци у Босанској Крајини показивали су видне знакове незадовољства. На подручју Кључа, Петровца и Дрвара шириле су се вијести да ће у покрајине умарширати српска војска која ће сељаке ослободити феудалних обавеза (Екмећић, 1985, p. 141). Иако је хрватско сеоско становништво остало пасивно, међу градским образованим елементом осјећао се политички утицај из сусједних југословенских земаља у прилог балканским савезницима (Јузбашић, 2002, pp. 459–460). Поједини хрватски листови, ненаклоњени Србима, представљали су Балканске ратове као „крсташки поход“ хришћана против ислама (*Hrvatski dnevnik*, 1912, December 28).

Лист *Земан*, орган Уједињене муслиманске организације, 15. октобра 1912. године оштро је осудио оне појединце међу муслиманима који су телеграмима поздравили српску војску као ослободитељицу потлачене браће у Турској (Јузбашић, 2002, p. 460). Као посљедица балканских ратова, дошло је до даљег јачања српско-муслиманског политичког антагонизма и приближавања муслиманских политичара аустроугарским властима. Барон Карло Колас упоредио је муслимански положај са овцама које је вук натјерао у тор монархије (Јузбашић, 2002, p. 462). Према мишљењу Мирјане Грос, босанске муслимане је последице балканских ратова захватио талас панике праћене мржњом против Срба „који су срушили Турску“ (Gross, 1966–67, p. 63). За разлику од беговата и виших друштвених слојева, муслиманска омладина дала је изјаву у којој наводи „да пропаст Турске не значи пропаст Ислама“ (Микић, 2015, p. 121). Антиаустријско расположење дијела муслиманске омладине изражавало се у њеном југословенском опредјељењу и добровољном учешћу појединаца у српској и црногорској војсци за вријеме балканских ратова. Политички ставови муслиманске омладине разликовали су се од расположења муслиманских

маса, посебно политичара, код којих су преовлађавали изрази солидарности са Турском (Juzbašić, 2002, pp. 460–462). Шукрија Куртовић наводи како су балкански ратови жестоко потресли душу босанских муслимана: „Турска у овом рату губи и то је разлог да се тај свијет налази сада у потиштености“ (*Srpska riječ*, 1913, January 5/18). На страницама *Српске ријечи* могле су се прочитати критике на рачун „анационалне тупоглавости“ и „сулудог туркофилства“ босанских муслимана (*Srpska riječ*, 1913, January 18/31).

Милан Јанковић наводи како је у Великој Реалци у Бањој Луци и уопште у јавности, владало одушевљење за успјехе Србије у Балканским ратовима. Ти успјеси су подгријавали идеје југословенства и повезаности југословенских народа. „Када сам као ученик на часу писао слободну тему, а одабрао сам тему *Добровољац* пишући о одређеном за активну борбу за ослобођење земље, пришао ми је професор послје неколико дана и рекао: Добро си оно написао, али сам морао истргнути текст из задаће јер бисмо могли страдати и ти и ја“ (Архив Републике Српске [ARS], n. d., 209–III/129). Богдан Чулић, рођен 1897. године у Лакташима у имућној трговачкој породици, по доласку у Учитељску школу у Сарајеву укључио се у тајну организацију српско-хрватске напредне омладине. Повјереник у његовом разреду био је Каменко Милошевић: „Под утицајем Балканских ратова развила се мисао да ће доћи до рата у који ћемо и ми бити укључени. Због тога смо ишли на Требевић гдје смо изводили извиђачке вјежбе скаутског карактера. Вјежбали смо се у оријентацији јер смо знали да ће нам то бити потребно. Идеја о уједињењу југословенских народа у једну државу била је стално присутна. У том циљу одржавана су предавања чији је циљ био да развијају свијест о потреби националне слободе“ (ARS, n. d., 209–IV/136).

Из извјештаја бањолучких окружних власти сазнајемо да су балкански ратови изазвали велико интересовање становништва. Побједе армија Балканског савеза доводиле су грађане у увјерење о великој моћи српске војске, а кружиле су гласине о скорашњем рату са Аустроугарском (Архив Босне и Херцеговине [АВН], 1912, November 2). Многи Срби су били мишљења да је рат између Србије и Аустроугарске неизбјежан те да ће Србија свој суверенитет проширити на Босну, Херцеговину, Хрватску, Славонију и јужну Мађарску (АВН, 1912, December 18). Полицијска дирекција у Трсту извјестила је Земаљску владу да је међу Јужним Словенима уочен нови покрет чији је носилац била академска омладина свих националности. Омладина је имала за циљ стварање јединствене југословенске државе са једном заставом. У омладинском покрету предњачили су млади из Хрватске, Далмације и Босне и Херцеговине (АВН, 1912a). Бањолучке окружне власти су извјештавале како су турски порази у балканским ратовима депримирајуће дјеловали на муслиманско становништво, које је са апатијом гледало на „ударце судбине Турској“. Уопште, муслиманско, католичко и јеврејско становништво оцијено је као лојално (АВН, 1913b). Слични извјештаји стизали су из бихаћког

округа. Занимљива опаска тиче се школованих Хрвата који су симпатисали балканске савезнике, премда су задржали лојалност монархији, док је католичко становништво на селу било сасвим пасивно. Иако су муслимани несумњиво остали вјерни Аустроугарској, били су дубоко депримирани догађајима на Балкану (АВиН, 1913а). Сумњајући у лојалност српског становништва, власти у Босни и Херцеговини препоручивале су пажљиво контролу српске интелигенције, рада друштва *Просвјета*, а посебно православног свештенства (АВиН, 1912b). За репресивне мјере против српске интелигенције залагао се и посланик ХНЗ Никола Мандић, отворено сумњајући у лојалност српских колега из Сабора (Mikić, 2008, p. 210).

Херман Вендел наводи да је балкански рат „код седам милиона Југословена који су живјели под хабзбуршким кровом, изазвао један од оних електричних потреса, који у животу народа учине те јасно засветли резултат њиховог дуготрајног развитка. Успеси, који су одјекнули широм света, били су успеси њихове рођене браће, који су смело приступили решењу једног питања, које су велике силе само пипкале; та њихова браћа, иако мала, удружена с успехом, усудила су се да се понесу с једном великом силом“ (Vendel, 2010, p. 21). Британац Ситон Вотсон је писао како су побједи балканских савезника неизмјерно подигле националну свијест код Југословена, „а идеја јединства обухватила је све Хрвате, Србе и Словенце“ (Mikić, 2015, pp. 117–118). Владимир Черина је ослобођење Косова и Метохије именовано ослобођењем „Старе Хрватске под именом Старе Србије“ (Ćorović, 1992, p. 581). Тин Ујевић с почетка 1913. године пише да је „Косово отето отимачу, сила удружена са правом разбила је силу што је била само насиље, малени су разбили великога и изненадили велике, мрцварени су убили убицу и преплашили његове ортаке“ (Vojnović, 2015, p. 119). Млади нараштаји су последице балканских ратова коначно видјели могућност „да се отресу леша империје која је трулила и уједине се са младом и побједничком демократском државом. Стварајући једно удружење за другим и покрећући једне патриотске новине за другим, ширили су идеју о томе како ће се насилним делима ослободити туђинске власти“ (Vest, 2010, p. 105).

Јосип Хорват пише како је резултат балканских ратова изазвао делиријум међу јужнословенским народима Аустроугарске: „И даље су стизале вијести с бојишта. Побједа за побједом. Опијале су као купе вина. Чинило се, још мало па ће балкански савезници продријети до легендарног Цариграда. Вјековне су визије постајале стварност“ (Horvat, 2006, p. 213). Милан Марјановић наводи да је Приморје „гутало ратне вијести, а Далмација долазила у делириј због српских победа, осећајући се ближе Балкану. Загреб се је разнежавао, Далмација се је тресла, у Загребу се је ретко јавио који одјек рата у лепој књизи, а у Далмацији је никнула читава једна грана ратне пезије“ (*Bosanska vila*, 1914, January-March, p. 49). Поводом ослобођења Солуна у Сплиту и Шибенику су новембра 1912. године приређене масовне манифестације које су се убрзо претвориле у бучне демонстрације против монархије (Skoko, 1983, p. 92). Дал-

матинска омладина је упутила телеграм Николи Пашићу пожељевши срећу српском оружју (Despot, 2017, p. 37). У телеграму Оскара Тартаље и Тина Ујевића упућеном Пашићу новембра 1912. године наводи се: „Српско-хрватска националистичка омладина на Приморју одушевљено поздравља побједу братскога српскога и југословенскога оружја и клања се побједничким осветницима Косова и створитељима нове Југославије“ (Bartulović, 1925, p. 24). Ујевић наводи како је омладина позвана „да зеленилом и росом своје младости подмлади наш национални живот, који има у себи толико старачкога, толико дремљивог и толико немоћнога; омладину чека славна и мушка дужност обновљења и препорода, дужност ослобођења“ (Ujević, 1967, p. 87). Далмација је, према ријечима Лује Бакотића, у вријеме Балканских ратова, била у стању здравог народног одушевљења које је прожимало цијели народ. Вијести о побједама савезника пробудиле су и међу Дубровчанима општу радост и весеље (Gulić, 2013, p. 355). Књижевник Марко Цар писао је у јесен 1912. године да су „витешки балкански борци наша најближа и најмилија браћа“, додајући како сваки њихов успјех на бојном пољу „наш је успјех властити“ (Gulić, 2013, p. 359). Према мишљењу Оскара Тартаље „свима је јасно, да је дан обрачуна био близу и да након Турске долази Аустро-Угарска на ред“ (Gulić, 2013, p. 360). Ширум Далмације основано је више одбора за прикупљање хуманитарне помоћи српској и црногорској војсци. У Сплиту је маја 1913. године почео да излази лист карактеристичног назива *Уједињење* у чијем се првом броју наводи: „Нас овдје који смо као заставу своје борбе извјесили мисао народне части и дјело јединства и слободе, балкански рат није створио; али свакако он нас је ојачао, он нас је израдио и усавршио“ (Despot, 2017, p. 36). Ратни успјеси Србије и Црне Горе и манифестације подршке балканским савезницима додатно су подгријавали нервозу аустроугарских власти. Због прославе пада Једрена и клицања балканским савезницама, у Дубровнику је 28. марта 1913. године ухапшено 14 омладинаца, те им је суђено због нарушавања јавног реда и мира (Gulić, 2013, p. 370). Власти су оцијениле да су школе и гимнастичко друштво *Душан Силни* били центри великосрпске пропаганде у Дубровнику (Pederin, 2000, p. 172). Ипак, ни репресивне мјере аустроугарских власти нису спријечиле одушевљење становништва Далмације поводом заузимања Скадра испраћено низом афирмативних текстова у хрватској штампи (Despot, 2009, pp. 121–122). Балкански ратови покренули су и словеначку омладину, па тако у Љубљани од краја 1912. године почиње да излази *Прејорог*, лист југословенске напредне омладине под геслом „Да мре, ко хоће да живи“ (Bartulović, 1925, p. 26). „Аустројска политика неће да призна да су сви Југословени браћа и стога је изгубила на Балкану своју игру и поново се бламирала пред Европом. Аустројска званична политика отворила нам је очи, да смо почели гледати далеко онамо преко границе дуж обала Саве“, поручивао је крајем 1912. године словеначки политичар Карел Верстовшек (Erjavec, 1953, p. 141).

Министра Билинског је средином фебруара 1913. године посјетила српска делегација (Војислав Шола, Петар Стокановић и Милан Сршкић), протестујући због појачаног насиља власти према српском елементу, као посљедице балканских ратова. *Српска ријеч* је тим поводом извијестила како „школска дјеца већ мјесецима труну по апсанама окружног суда у Сарајеву. Преметачинама код Срба ни краја ни конца, (...). Плаћени агенти подносе на хиљаде казних пријава против Срба“ (Mastilović, 2015, pp. 129–149; *Srpska riječ*, 1913, February 13/26). Поглавара Земаљске владе у Сарајеву, генерала Поћорек, узнемиравало је могуће зближавање међу Србима и Хрватима, па је настојао да међу њима што више продуби супротности, у чему је имао пуну подршку Антона Пунтигама, вође језуита у Босни и Херцеговини. „У својој души, највећи дио Хрвата – а за Далматинце се може рећи сви одреда – већ се одриче Аустрије. Јавно одрицање ће се испољити чим се укаже прва повољна прилика. Једина ствар која још увек држи многе Хрвате, нарочито свештенике, да не приступе Србима – јесте католицизам“, навео је Пунтигам у једном писму из новембра 1912. године (Dedijer, 2015, p. 262). Фелдмаршал Конрад фон Хецендорф је приближно у исто вријеме поднио престолонаследнику званичан приједлог за напад на Србију, упозоравајући да је „наступио дванаести час за напад“ (Skoko, 1983, pp. 97–98).

Криза у односима Земаљске владе и српских посланика у Сабору избила је поводом декларације објављене новембра 1912. године у српској штампи, у вези изласка српске војске на Јадран. У декларацији се, између осталог, наводи како „безпримјерене жртве и сјајне побједе српске армије и високо развијени културни и државни живот Краљевине Србије потврђују да би требала опет преузети подручја у свој посјед која се протежу до обала Јадранског мора. Држање Аустроугарске монархије која за Албанију тражи аутономна права, која не даје Јужним Славенима у својој држави изазива највеће огорчење српског становништва БиХ“ (АВН, 1912с; *Otadžbina*, 1912, November 3/16). Власти су ову декларацију оцијениле као својеврсни чин велеиздаје, да би одмах потом на сарајевске улице изашла српска омладина протестујући против политике Аустроугарске према Србији. Већ сутрадан је више хиљада муслимана на истим улицама клицало аустроугарском владару и монархији (АВН, 1912d). Саборски посланик Мустајбег Халилбашић поручио је пред градском вијећницом како у Босни и Херцеговини живи „миран и лојалан муслимански елемент, који се неће жацати никаквих средстава при обрани од његових душмана“. Окупљени су клицали у част аустроугарског владара и пјевали царску химну (*Sarajevski list*, 1912, November 6/19). Убрзо је генерал Поћорек обавијестио министра Леона Билинског о озбиљности ситуације у покрајинама и потреби увођења ванредног стања. Плашећи се продубљивања кризе, Поћорек је тражио и мобилизацију резервиста првог, другог и трећег позива која је, по његовом мишљењу, требала онемогућити антидржавну агитацију (Kapidžić, 1961, p. 243). У извјештају упућеном 1913. године на

адресу аустроугарског Генералштаба, апострофирана је опасност од „националистичке јужнославенске пропаганде“, која је сваким даном бивала све јача. Таква врста пропаганде долази из Србије, наилази на одјек у цијелој монархији, посебно међу омладином: „Циљ тог покрета је уједињење отцјепљене Хрватске од Мађарске и Аустрије, као и Далмације и Босне и Херцеговине са Србијом у једну нову државну заједницу названу Јужнославенство. Прво треба ту идеју ширити међу најшире слојеве, надаље продужити атентатима на важне личности и коначно подићи устанак“ (АВН, 1913с).

Генерал Поћорек је и прије почетка балканских ратова припремао увођење тзв. изнимних мјера у покрајинама како би у случају евентуалног рата са Србијом обезбиједио позадину. Скадарска криза послужила је као одличан аргумент у прилог реализације ове идеје (Madžar, 1984, р. 64). Изнимним мјерама, уведеним у прољеће 1913. године (3–13. маја) и усмјереним посебно према Србима и њиховим националним удружењима, суспендоване су поједине одредбе Устава, ограничене многе грађанске слободе, укинута друштва са српским националним предзнаком, листови и часописи (*Sarajevski list*, 1913, April 20/May 3). Овакви потези требали су, према Поћорековом мишљењу, осигурати позадину фронта у случају рата са Србијом. Сва српска културно-просвјетна друштва била су распуштена (Madžar, 1984, р. 149; Екмећић, 1989, р. 149). Увођење изнимних мјера и пробна мобилизација резервиста изазвало је код муслимана и Хрвата, за разлику од Срба, велико задовољство. Хрватско и муслиманско становништво поздравило је мјере предузете против српских удружења. У већини босанскохерцеговачких котара мобилизација је извршена мирно и без већих проблема (Mikić, 2008, pp. 218–220). Католици и муслимани у травничком округу поздравили су мјере власти видјевши у њима „први корак монархије против наших јужних сусједа, на шта су са чежњом чекали. Били су задовољни што су мјере против удружења погодиле углавном српска удружења. Депримирано је то дјеловало на Србе, углавном на њихове вође“. Даље се наводи: „Мада је познато да Срби држе са својим сународњацима који су у рату с Турцима и да не одобравају став монархије у том питању, ипак су се на начин својствен својој раси знали прикрити и своје осјећаје оставити у себи“ (АВН, 1913d). Муслимани и католици из котара Варцар Вакуф били су задовољни што су њихова друштва сачувана, док се према српским друштвима енергично иступило, жалећи што изнимне мјере нису дуже трајале, чак и што није дошло до рата са Србијом и Црном Гором (АВН, 1913е). У Приједору и околини, поводом прилика на балканском фронту, забиљежени су повремени вербални сукоби Срба и муслимана. Тако је Петар Плакало из Ракелића поручио избјеглици Алији Мешићу: „Чаталца је пала, те ви мухацири сте швапску пушку на Србина дигли, ну неће ни вама ни Шваби добро бити док Србин тече“ (АВН, 1913f). Упркос изнимним мјерама, из Кулен Вакуфа су стизале вијести о одушевљењу српског становништва, посебно по селима, због успјеха балканских савезника

(АВиН, 1913g). Окружне власти из Бање Луке закључиле су како нема сумње да је Народна одбрана у том округу нашла многе симпатизере, док су соколска и антиалкохоличарска друштва именована за њене филијале (АВиН, 1913h).

Министар Билински је 7. маја обавијестио генерала Поћорек да се изнимне мјере могу укинути одмах по окончању Скадарске кризе, тачније након што међународне трупе запосједну тај град (АВиН, ZMF, ВН, през. br. 657/1913). Одлуку о стављању ван снаге изнимних мјера аустроугарски владар донио је шест дана касније (АВиН, 1913i). Упркос томе, многа српска национална удружења обновила су рад тек крајем 1913. године (Mastilović, 2015, pp. 129–149). Генерал Поћорек је очекивао да ће се Скадарска криза ријешити ратом против Србије. На истој линији налазио се гроф Бертхолд који је на сједници Министарског савјета, 3. октобра 1913. године, изјавио да су обрачун са Србијом и њено понижење животни услов монархије и додао: „Ако то не може да се догоди данас, морамо се на то темељито припремати“ (Stanković, 2009, p. 35). Интервенција на Балкану била је неопходна ради одбране „престижа велике силе“ и задавања ударца снажним националним покретима који су нарушавали стабилност монархије (Mitrović, 1981, p. 112).

Епилог фебруарских ђачких демонстрација из 1912. године био је судски процес Пјанић-Љубидратић, прецизније суђење члановима *Српско-хрватске најредне омладине*. Установљено је да је 1911. године основана тајна ђачка организација, која се у раду руководила *Првом редакцијом ошвишеј грограма Омладинској клуба Народно уједињење*. Окружни суд у Сарајеву, који је водио процес, окарактерисао је за циљ друштва културно, политичко и државно уједињење Хрвата, Срба и Словенаца. Милошу Пјанићу и Драгославу Љубидратићу на терет је стављено растурање забрањених листова и ометање јавног реда. Саслушано је више од 150 ђака, међу њима и Гаврило Принцип. Суђење је одржано 22/23. априла 1913. године. Милош Пјанић је осуђен на три мјесеца затвора због растурања забрањене штампе (Bogićević, 1954, p. 467–468). По завршетку процеса, владин комесар за Сарајево, барон Карол Колас, указао је на забрињавајуће јачање омладинског покрета у покрајинама. Како наводи Владислав Глик, полицијски чиновник из Сарајева, барон Колас је умјесто одговора од покрајинских власти добио тек усмени укор - „да се боји чак и деце“ (Milošević, 2020, p. 10).

Процијенивши ситуацију послје укидања изузетних мјера, Поћорек је предложио министру Билинском смјернице Владе за држање према Србима које би се састојале у следећем: беневољентан третман сеоског становништва водећи максимално рачуна о његовим економским интересима, највећи опрез и, гдје је нужно, највећа строгост према интелигенцији. Тадашњи Поћорек став је био да врховни принцип управе у земљи, а нарочито у Сабору, треба да буде ослонац на Хрвате и Муслимане (Juzbašić & Šehić, 2015, p. 32). Поћорек је констатовао да су ратна збивања оставила крупне посљедице на политичке односе у Босни и Херцеговини, продубљујући јаз између српске и

муслиманске политике. Сматрао је да је привлачна снага Србије код босанско-херцеговачких Срба порасла у великој мјери, испраћена непријатељским осјећањима према Аустроугарској. Успјеси Србије су код њих створили утисак да је то почетак потврђивања српске националне снаге која ће се завршити „успоставом велике српске државе на Балкану и њеним уједињењем са свим југославенским племенима, под њеним вођством”. Поћорек је сматрао да су збивања на Балкану довела до преокрета код муслимана. Пораз Османског царства доживјели су као катастрофу, осјећали су се усамљеним и напуштеним, плашећи се утапања у српство. Процјењивао је да су Хрвати показали извјесне симпатије за славенску браћу на Балкану, али у Босни и Херцеговини нису показали намјеру да ступе у српство јер би територијална припадност Србији за њих значила пораз, па су због тога представљали „ослонац политици Монархије“. Поћорек је посветио посебну пажњу средњим школама, у којима је, по његовом мишљењу, дисциплина знатно попустила. Сматрао је да су средње школе постале поље немира, а да су српски наставници у православним конвиктима развили живу агитацију и нису се устручавали да отворено иступају против Аустроугарске и увлаче омладину у своје редове (Juzbašić & Šehić, 2015, pp. 33, 42).

По успјешном завршетку балканских ратова, „вал револуционарног национализма захватио је убрзо и остале дијелове неослобођеног југословенског народа. Надошло је вријеме и осјетило се, да треба стати на крај туђинској владавини, ослободити југословенска племена и ујединити их у једну слободну државу“, пише Бранко Загорац. Програми омладинских организација били су борбени и дунтовни. Загорац наводи да су се у њима одгајали борци „који ће у даном моменту да положи животе без преомишљања за општу ствар, (...)”. Није помагала аустријским властима запљена, хапшења и прогањања. Послије сваког прогона омладина се с већом вољом бацала на рад и ширење југословенског национализма. Гдје год је била средња школа, гдје се год могла омладина окупити, ишли су агитатори и проповједници, стварали организацију и одмах је омладина с једном несаломљивом вољом ступала у акцију“ (*Vrbaske novine*, 1933, June 24). На политичко расположење омладине снажно су утицале изнимне мјере из 1913. године, о чему је свједочило више завјереника, учесника у сарајевском атентату. Недељко Чабриновић је изјавио како је почетком маја 1913. године планирао атентат на генерала Поћорекa, док је Гаврило Принцип свједочио како је на Видовдан 1914. године желио пуцати и у земаљског поглавара, као иницијатора изнимних мјера (Bogićević, 2015, pp. 62, 103).

Уочи Првог свјетског рата, омладина је ратовала истовремено на два фронта – „први је фронт против застарелих назора у народу, други је фронт против непријатеља. Млада генерација хоће нову, хуману душу, која се уздиже изнад покварењаштва, себичности“ (*Vrbaske novine*, 1933, July 20). Андрић је то исказао сљедећим ријечима: „Читаво наше друштво хрче недостојно,

само су песници и револуционари будни“ (Dedijer, 1985, p. 183). Принцип и другови били су идеалисти спремни да убију и умру за своја увјерења, синови времена у којем су живјели, „епохе у којој нису само млади политички активисти, него и умјетници, писци и пјесници величали крајњу жртву, прочишћење насиљем, лијепу смрт“ (Gobet, 2018, p. 47). „Када су се старији борили, па уморили, у време аутономног покрета, тада је народу ствар узела у своје руке млађа генерација, васпитана у модерним и напредним идејама, која се од првог дана показала на висини свог историјског задатка“ (Vulin, 1994, p. 253). У таквој атмосфери Босна и Херцеговина је ушла у 1914. годину, како примјећује Ерик Гобети „између модерности и заосталости, између европског разметљивог сјаја и апсолутног сеоског сиромаштва, између великог вишенационалног царства и потврђивања у национализму, између рата и мира“ (Gobet, 2018, p. 97).

Јово Варагић је 14. марта 1914. године објавио својеврсни младобосански социјални кредо: „Пред нама се указују контуре народа који устаје и долази, пун свјеже снаге и борбености, и осјећамо ново доба које тражи нове људе и нове прилике. Ми спремамо терен за нове догађаје и нама је у дио пала часна задаћа да искрчимо путеве по цијену нас самих, нашег мира и наше среће. У наша срца улази страсна, непојмљива љубав према своме народу и својој земљи, не љубав романтична и сентиментална, него љубав која је уско скопчана са обореним колибама наших тежака, њиховим запарложеним њивама и њиховим биједним стањем. Једном ријечи, у нашим срцима је силан одраз све наше земље, али наше у пуном смислу ријечи, и у сваком срцу куцају срца свих. Генерације које данас живе, и генерације скорих дана, позване су да припреме достојнији живот генерацијама које долазе. То је инстинкт матере која хоће да одржи децу, инстинкт самоодржања, и не жалећи ни снаге ни мира, ми морамо одржати ову земљу за нас и за оне који иза нас долазе“ (Varagić, 197, p. 124).

Миодраг Вулин пише како је „незадрживи вал родољубља, који је моћно запљуснуо све слојеве српског народа, порушио је све граничне баријере, карауле и касарне које су делиле Србију од неослобођених наших крајева, пробудио их из окупационе летаргије и подстакао на размишљање о својој судбини у оквирима јединствене националне заједнице“ (Vulin, 1994, p. 291). Бањолучки професор Илија Мићић наводи да су успјеси Србије у балканским ратовима радикализовали омладински дух, што се могло осјетити „на сваком њезином кораку, у школи, ван школе, у свакој манифестацији њезина дјелања, у писменим задацима, као и усменим одговорима из националних предмета. Превирање је ишло убрзаним ритмом, нагло и спремно да у сваком моменту пређе на акцију, на дјело“. Према његовом мишљењу, тако пресудан утицај на омладинске кругове могла је да изврши само препорођена Србија, „морално оснажена и јака, која постаде истински Пијемонт и младих и старих“ (Mihić, 1939, pp. 177–179). Ристо Радуловић, један од првака *Народове*

политичке групе, писао је како ослобођење Старе Србије и Македоније представља тек први корак ка коначном циљу, који је за њега, између осталог, представљало стварање јединствене и нераздјеливе националне и културне заједнице (Mastilović, 2015, pp. 129–149).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Arhiv Bosne i Hercegovine [ABiH]. (1912, December 18). *Prez. br. 2.022*. Zajedničko ministarstvo finansija. Sarajevo.
- Arhiv Bosne i Hercegovine [ABiH]. (1912, November 2). *Prez. br. 4.818*. Zemaljska vlada. Sarajevo.
- Arhiv Bosne i Hercegovine [ABiH]. (1912a). *Prez. br. 3.821/1912*. Zemaljska vlada. Sarajevo.
- Arhiv Bosne i Hercegovine [ABiH]. (1912b). *Prez. br. 5.953/1912*. Zemaljska vlada. Sarajevo.
- Arhiv Bosne i Hercegovine [ABiH]. (1912c). *Prez. br. 1.715/1912*. Zemaljska vlada. Sarajevo.
- Arhiv Bosne i Hercegovine [ABiH]. (1912d). *Prez. br. 1.727/1912*. Zemaljska vlada. Sarajevo.
- Arhiv Bosne i Hercegovine [ABiH]. (1913a). *Prez. br. 308/1913*. Zemaljska vlada. Sarajevo.
- Arhiv Bosne i Hercegovine [ABiH]. (1913b). *Prez. br. 677/1913*. Zemaljska vlada. Sarajevo.
- Arhiv Bosne i Hercegovine [ABiH]. (1913c). *Prez. br. 1.364/1913*. Zajedničko ministarstvo finansija. Sarajevo.
- Arhiv Bosne i Hercegovine [ABiH]. (1913d). *Prez. br. 898/1913*. Zemaljska vlada. Sarajevo.
- Arhiv Bosne i Hercegovine [ABiH]. (1913e). *Prez. br. 3.328/1913*. Zemaljska vlada. Sarajevo.
- Arhiv Bosne i Hercegovine [ABiH]. (1913f). *Prez. br. 2.270/1913*. Zemaljska vlada. Sarajevo.
- Arhiv Bosne i Hercegovine [ABiH]. (1913g). *Prez. br. 18/1913*. Zemaljska vlada. Sarajevo.
- Arhiv Bosne i Hercegovine [ABiH]. (1913h). *Prez. br. 2.927/1913*. Zemaljska vlada. Sarajevo.
- Arhiv Bosne i Hercegovine [ABiH]. (1913i). *Prez. br. 796/1913*. Zajedničko ministarstvo finansija. Sarajevo.
- Arhiv Bosne i Hercegovine [ABiH]. (n. d.). *Crveni krst Banja Luka, 1912–1914*. Srpsko prosvjetno kulturno društvo „Prosvjeta“. Sarajevo.
- Arhiv Republike Srpske [ARS]. (n. d.). *209–III/129*. Memoarska građa. Banja Luka.
- Arhiv Republike Srpske [ARS]. (n. d.). *209–IV/136*. Memoarska građa. Banja Luka.
- Bartulović, N. (1925). *Od Revolucionarne Omladine do Orjune. Istorijat jugoslovenskog omladinskog pokreta*. Direktorijum Orjune.
- Besarović, V. (1930). Sokolstvo i trezvenost. *Sokolki glasnik*, 30, 3.
- Bogićević, V. (2015). *Sarajevski atentat. Izvorne stenografske bilješke sa glavne rasprave protiv Gavрила Principа i drugova, održane u Sarajevu 1914. godine*. Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske.
- Bogićević, V. (1954). *Mlada Bosna—pisma i prilazi*. Svjetlost.
- Bosanska vila. (1914, Januar–Mart). br. 1–6, 71.
- Ćorović, V. (1992). *Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske u XX veku*. Biblioteka grada Beograda.
- Dedijer, V. (1985). *Književnost i istorija*. Rad.
- Dedijer, V. (2015) *Sarajevo 1914* (Tom I). Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske.
- Despot, I. (2017). Radikalne ideje i djelovanje hrvatske studentske mladeži u razdoblju prije Prvog svjetskog rata. U Slatković Harčević, L., & Vodopija, M. (Eds.). *Zbornik radova Res novae et seditiones: pobuna kao čimbenik promjene* (pp. 25–46). Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
- Despot, I. (2009). Tisak Hrvatske i Dalmacije o balkanskim ratovima (1912–1913). *Historijski zbornik*, 1, 109–135.
- Ekmečić, M. (1985). Uticaj Balkanskih ratova 1912–1913. na društvo u Bosni i Hercegovini. *Marksistička misao*, 4, 137–158.
- Ekmečić, M. (1989). *Stvaranje Jugoslavije 1790–1918* (Tom 2). Prosveta.
- Erjavec, F. (1953). *Slovenci i Srbi*. Glas kanadskih Srba.
- Gobeti, E. (2018). *Sarajevo rewind. Sto godina Evrope*. Prometej-RTS.
- Gross, M. (1966–67). Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914. *Historijski zbornik*, XIX–XX, 9–68.
- Gulić, M. (2013). Odjek Balkanskih ratova u Dalmaciji. U Rudić, S., & Milkić, M. (Eds.). *Balkanski ratovi 1912/1913: nova viđenja i tumačenja* (pp. 353–377). SANU.
- Horvat, J. (2006). *Pobuna omladine 1911–1914*. Srpsko kulturno društvo Prosvjeta-Udruga za kulturu Gordogan.
- Hrvatski dnevnik*. (1912, Decembar 28). br. 292.
- Jevđević, D. (1953). *Sarajevski zaverenici*. Sacconi.
- Jevtić, B. (1923). *Sarajevski atentat: sećanja i utisci*. P. N. Gaković.
- Juzbašić, Dž. & Šehić, Z. (2015). *Lične bilješke generala Oskara Potioreka o unutrašnjopolitičkoj situaciji u Bosni i Hercegovini* (Građa, knj. XXX, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 1). Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

- Juzbašić, Dž. (2002). O nacionalnoj politici Petra Kočića. U *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom* (pp. 503–509). ANU BiH.
- Juzbašić, Dž. (2002). Uticaj Balkanskih ratova 1912/13. na Bosnu i Hercegovinu i na tretman agrarnog pitanja. U *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom* (pp. 459–473). ANU BiH.
- Kapidžić, K. (1961). Previranja u austro-ugarskoj politici u Bosni i Hercegovini 1912. godine. *Glasnik arhiva i društva arhivista Bosne i Hercegovine*, I(1), 223–249.
- Kranjčević, I. (1954). *Uspomene jednog učesnika u sarajevskom atentatu*. Svjetlost.
- Madžar, B. (1984). Balkanski ratovi i iznimne mjere u Bosni i Hercegovini 1912–1913. *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XXXV, 63–72.
- Maksimović, V. (2014a). *Spomenica Mlade Bosne 1914–2014* (Vol. I). SPKD Prosvjeta-Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Maksimović, V. (2014b). *Spomenica Mlade Bosne 1914–2014* (knj. II). SPKD Prosvjeta-Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Mastilović, D. (2012). *Između srpstva i jugoslovenstva. Srpska elita iz Bosne i Hercegovine i stvaranje Jugoslavije*. Filip Višnjić – SPKD Prosvjeta.
- Mastilović, D. (2015). Srpska politička elita u Bosni i Hercegovini i Prvi balkanski rat. U Vojvodić, M. (Ed.). *Prvi balkanski rat 1912–1913. Istorijski procesi i problemi u svetlosti stogodišnjeg iskustva* (pp. 129–149). SANU.
- Mihić, I. (1939). Jugoslavija u Banjoj Luci 30. IV 1914. *Razvitak*, 6, 177–179.
- Mikić, Đ. (2008). Balkanska kriza 1912–1913. godine i Bosanska Krajina. *Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine*, 5, 205–222.
- Mikić, Đ. (2014). *Sarajevski atentat kao južnoslovenska buržoaska revolucija*. Arhiv Republike Srpske – Udruženja arhivskih radnika Republike Srpske.
- Mikić, Đ. (2015). Prvi balkanski rat i unutrašnja politika Austro-ugarske. U Vojvodić, M. (Ed.). *Prvi balkanski rat 1912–1913. Istorijski procesi i problemi u svetlosti stogodišnjeg iskustva* (pp. 107–127). SANU.
- Milojković-Đurić, J. (2007). Učešće omladine u javnom mnjenju uoči Balkanskih ratova. U Stojančević, V. (Ed.). *Prvi balkanski rat 1912. godine i kraj Osmanskog carstva na Balkanu* (pp. 191–205). SANU.
- Milošević, B. (2020). *Velezidajnički procesi Srbima u Austro-Ugarskoj*. Prometej.
- Mitrović, A. (1981). *Prodor na Balkan. Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908–1918*. Nolit.
- Otadžbina*. (1912, Novembar 15/28). br. 148.
- Otadžbina*. (1912, Novembar 3/16). br. 143.
- Otadžbina*. (1912, Oktobar 20/Novembar 2). br. 138.
- Otadžbina*. (1912, Oktobar 4/17). br. 131.
- Otadžbina*. (1912, Oktobar 6/19). br. 132.
- Otadžbina*. (1912, Oktobar 9/22). br. 133.
- Otadžbina*. (1912, Septembar 27/Oktobar 10). br. 128.
- Pederin, I. (2000). Odjek Balkanskih ratova u Dalmaciji (prema austrijskim izvorima u zadarskoj pismohrani). *Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, 9, 167–175.
- Politika*. (1933, Novembar 17). br. 9.164.
- Popović, C. (1969). *Sarajevski Vidovdan*. Prosveta.
- Puzović, P. V. (2013). Pomoć crkve i sveštenstva našoj vojsci i postradanim porodicama u Balkanskim ratovima 1912/13. godine. U Rastović, A. (Ed.). *Međunarodni tematski zbornik: Prvi balkanski rat 1912/13. godine: društveni i civilizacijski smisao* (Vol. I, pp. 371–385). Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu.
- Sarajevski list*. (1912, Novembar 6/19). br. 255.
- Sarajevski list*. (1912, Oktobar 10/23). br. 234.
- Sarajevski list*. (1913, April 20/Maj 3). br. 92.
- Skoko, S. (1983). Afirmacija ideje o ujedinjenju jugoslovenskih naroda u zajedničku državu za vreme Balkanskih ratova 1912–1913. U Popović, N. B. (Ed.). *Stvaranje jugoslovenske države 1918* (pp. 89–99). SANU.
- Sokolski glasnik*. (1920a). br. 3, 98–107.
- Sokolski glasnik*. (1920b). br. 4, 150–158.
- Srpska riječ*. (1913, Februar 13/26). br. 33.
- Srpska riječ*. (1913, Januar 18/31). br. 13.
- Srpska riječ*. (1913, Januar 5/18). br. 4.
- Stanković, Đ. (2009). *Srbija i stvaranje Jugoslavije*. Službeni glasnik.
- Subić, R. (2020). Kazivanje Vilka Šeferova. *Mešovita građa*, XLI, 251–263.
- Trišić, N. (2010). Oko Sarajevskog atentata – moje uspomene. *Pregled 1910–2010, I*, 198–203.
- Ujević, T. (1967). *Postuma III. Autobiografski spisi II. Naknadno pronađeni prilozi* (Sabrana djela, sv. 17). Znanje.
- Varagić, J. (1987). *Izabrana djela*. Svjetlost.
- Vendel, H. (2010). Borba Jugoslovena za slobodu i jedinstvo. *Gradac*, 175/176/177. 8–26.
- Vest, R. (2010). Sarajevo. *Gradac*, 175/176/177. 90–121.
- Vojnović, M. (2015). *Političke ideje Mlade Bosne*. Filip Višnjić.
- Vrbaske novine*. (1933, Juli 20). br. 158.
- Vrbaske novine*. (1933, Juni 24). br. 136.
- Vulin, M. M. (1994). *Kočič i Srbija*. Zadužbina Petar Kočić.

Balkan wars and Yugoslav revolutionary youth

Borivoje Milošević, Sandra Lukić

University of Banja Luka, Faculty of Philosophy, Bosnia and Herzegovina

The Annexation Crisis (1908–1909) and Balkan Wars (1912–1913) significantly impacted the redefinition of the political map of Europe, the relationship between the great powers, and the development of the youth revolutionary movement in the South Slav parts of the Austro-Hungary. The victory of the Serbian army and liberation of Old Serbia resonated strongly among pro-Yugoslav-oriented politicians, intellectuals, and especially progressive revolutionary youth. Some of them left Bosnia and Herzegovina and fought as volunteers in the Serbian and Montenegrin army units. The youth felt that the time was approaching to end foreign rule, liberate the Yugoslav peoples and unite them into one free state. Certain provisions of the Constitution were suspended by the extraordinary measures of May 1913, resulting in limited civil liberties and the closure of Serbian associations.

Key words:

the Balkan Wars, Yugoslav revolutionary youth, Young Bosnia, Bosnia and Herzegovina, Yugoslav idea
